

سەرەتا

۱- له پرۆسه فره رهنگييه کهي کوتايي هاتني قوناغي دوورودرئيزي سه ده کاني ناوه راستي مه سيحي و دهستي پيکردني ريني سانس و سه رده مي بزاقی مرؤقپه روه بي (قوناغي) نويدا دوو دياردهي گرنگ سه رنجي مرؤق راده کيشن:
- دياردهيه کي تاييني.
- دياردهيه کي سياسي، تابووري و فهلسه فه يي پيکه وه.

ئه و دوو دياردهيه ئه گهرجي دواي قوناغي کي له راده به دهري دوورودرئيزي مملاني و تيکوشاني فره لايه نه ي خامه ي رهنگيني ماندوونه زان و شه ونخووني کيشي هزر مه ندانه وه که وتبه وه، ئه وه راستييه که هيچ ئه گهر و گومانتيک هه لئاگري و بواري هيچ سل کردنه وه يه ک نادات رابه راني ئه و پرۆسه يه زاناکان بوون که ئه وسا به ره مه کانيان به فهلسه فه ي سروشتي ناوبراوه و خالي سه ره کي تييدا ئه ستيره ناسي Astrologie بووه. ئه و جوړه زانسته که له لاي کوپه رنيکوس هاتوته بهر و دواتر پتر په ره ي پيدراوه، ئه و پريشکه بووه ئاگري که له پاواني جيهانديدي کليسه ي مه سيحي سه ده کاني ناوه راست به رداوه. ههر له ويتشه وه، له دواييدا وه ک ئه نجامتيک ديارده سياسي به تابوورييه که که پريشکي بهر فهلسه فه ش که وتوه، که وتوته وه. داهيتانه زانستيه فهلسه فه ييه کان، پشت ئه ستوور به هه نديک بيروکه ي فهلسه فه ي يوناني (ئه فلانون و ئه فلانونيزمي نو و ئه رستو...) گه يشتنه چهند ئه نجامتيک به ته واوه تي دلپان له بۆچوونه کاني کليسه ي مه سيحي کرمي کردوه.
- تايان جيهان داهيتراوه، يان نا (بيروکه ي خه لقي تهوراتي موسا که له لايه ن مه سيحييه کانيشه وه په سند و

سهره تاي ريبازي لبراليهت و ئيمپريزم له فهلسه فه ي مؤديرندا

د. حميد عزيز
(زانکۆي سه لاهه دين - کۆليزي ئاداب)

په پره و کراوه). نه گهر وهلامه که به نا بوو، گورپینی نهو جیهانه تنیا له توانای نهو هیزه سهرووسروشتییه دا ده بی که دای هیناوه، گورانه کهش له کوتایی دنبا دا ده بی که پتی دهوتری قیامهت. ههر شتیک سه ره تای هه بی کوتاییشی هه یه. به پیچه وانوه نه گهر وهلامه که ناکردن بیت، نه نجامیتی نهوپه ری سه رنجراکیتی لیده که ویتته وه! - نایا نهو زهوییه، نهو سه رزه مینه ی مرؤف له سه ری دهژی تاکه جیگایه، یان جیگای دیکه ش هه یه و گیانله بهر و زینده وهر تییدا ده ژین. زاناکان به جوریک وهلامی نهو پرسیاره یان داوه ته وه که به پیچه وانوه دیدی کلّیسه ی مه سیحییه وه بووه و پیمان له سه ر نهوه داگرتوه که نه خیر زهوی خوی مه لبه ندی گه ردوون نییه و بگره وهک نه ستیره کانی تر له دهوری خور (رؤژ) ده سوورپته وه و نه ستیره کانی دیکه وهک زهوی وان و ژیانیان له سه ر هه یه. نهو بچونه نه نجامی تری لیکه وتوتته وه و مه سیحییه کانی نیگه ران و په ریشان کردوه.

- نه گهر رووداوی ئاده م و سه وا راست بیت، بو ده بی نهو هه لیه ی نهو ژن و میرده ساده و ساکاره له ولاتی نیوان دوو رووباره که کردوویانه، به پتی نه نجامه که ی، تقنومیتی خودی ره بان یبته سه ر شپوه و روخساری مرؤفیک و له پیناوی رزگارکردنی مرؤفایه تییدا که فاره تی گونا که بدات و چوار میخه بکیشری (۱).

- بوچی ده بی مرؤفایه تی ئوبالی هه لیه که ی ئاده م و سه وا بگریته نه ستو و بچیتته ژیر باریه وه؟ ژیان له سه ر نه ستیره کانداهه یه، نایا دانیشتونای نهو نه ستیرانه ش رووداوی ئاده م و سه وا ده یانگریته وه؟ نایا له ویش یه سوعی مه سیحیک به گیانی خوی که فاره تی گونا که کانی بو داون، یان نا؟ نه گهر مرؤف به وردی سه رنجی رووداوی به رجه سه ته بوون و خوبه خشینی یه سوع بدات، نهو گرمانه یه پشت راست ده بیتته وه که تنیا ههر زهوی ئیمه هه یه، یهک جیهان هه یه که کاره ساته که ی عیسا تییدا روویداوه. ئاسمانیش به پیچه وانوه نهو دیده وه باس کراوه که زانست رهنگی رشتووه. به م پییه له کایه ی ئاییندا ورده ورده دؤگمه - جیهان دیده که ی کلّیسه ی مه سیحی کال بؤته وه و جیهان دیدی زانستی پشت نه ستور به فله سه فه جیگیر بووه.

۲- نهو کالبوونه وهی جیهان دیده ئایینییه که هوکاریکی یاریده ده ر بووه ریگای به ده رکه وتنی دیارده سیاسییه - ئابوورییه فله سه فه ییه کانی خوشر کردوه.

چاکسازییه ئایینییه که ی مارتن لوته ری نه لمان (۱۴۸۳ - ۱۵۴۶ ز) کردی جگه له وه جوړه نازادییه کی تاکه که سی له به رانه ر دامه زراوه کانی کلّیسه دا ده سه بهر بوو، جاریکی دیکه کار و کردنی له به رچاوی خه لک شیرین کرده وه و ئینجیل و ته وراتی وه رگتیرایه سه ر زمانی نه لمانی، به و چالاکییه جوامیرانه ی جوړه هه ستیکی نه ته وه یی سنوورداری وروژاندووه.

په ره سه نندی ژیان ی رؤژانه که تیشکدانه وه یه کی ناراسته وخوی هه لومه رچی سیاسی و ئابووری و کومه لایه تی کومه لگا و رژی می ده سه ته کار بووه، بوته مایه ی توندوتیژبوونی رقه به ری نیوان ده سه لات و کاربه ده ستانی پاپ و کلّیسه له گه ل کاربه ده سه ته سیاسی و به رپوه به ری ده ولت و کومه لگا به میر و بارون و نوبل و شا و قه راله کانه وه. له نه نجامدا، دوا ی بینه و به ریه کی زه به نده و دریژخایه ن نه زمی دیری ره به نان لاواز کراوه، نهو زهوی و زاره به پستانه ی له به رده ستیاندا بووه، لیمان ستیندراوه ته وه، به سه ر جووتیاران و که سانی ئاساییدا دابه ش کراون (۲). نهو بریاره بوته مایه ی نه وه ی زه راعت گه شه بکاته وه، به ره می کشتوکال له پیوستی ده قهر و ناوچه کان پتر بیج و بیر له ناردنه ده ره وه و ئالوگورکردنی به پیداویستی تر بگریته وه. له وه وه جوړه بازرگانییه کی دیکه که وتوتته وه له دوا ییدا ده سه به ری په یدا بوونی جوړه بو رجاوییه کی بازرگانی بووه که له هه ناردنه ده ره وه و هاوردنی که لوپه لدا به رجه سه ته بووه.

گه سه ته بویرانه کانی کولموس و ماگیلان Magalhaes مه لبه ندی چالاکی بازرگانی و گه شتوگوزار و هاموشیان له ده ریای سپییه وه بو ده ریای نه تلسه سی گواستوتته وه. جاران که ولاتی ئیتالییا به گه شه کردنی پرؤسه ی کاروباری بانک و پاره گورینه وه و بازرگانی به ناوبانگ بووه، نهو چالاکییه له ئیسپانییا و پورتوگال و دوورگه کانی به ریتانیا دا بره ووپه ری سه ندووه. به ریتانیا سه ره ی په ره سه نندی زانستی ناوخوی و ده رکه وتنی سناعت و فابریک و پیشه سازی مه لبه نده جوگرافییه که ی که چوارده وری ئاو و ده ریایه هوکاریکی دیکه ی یارمه تی ده ری نهو ولات و میلله ته بووه گوران و گه شه ی ئابووری و سیاسی و زانست و فله سه فه یی بیگریته وه. دؤزینه وهی ئامیتر و مه کینه ی وزه ی هه لم هه نگاویکی گرینگی زانستی بووه، هه لومه رچی ژیان ی به هه موو لایه نه کانه وه تاراده یک گورپوه. هزری فله سه فه یی بی گومان باه تیک

بووه له و بابته تانهی ئه و گۆرانه کاری لیکردووه.

۳- دوورگه کانی بهریتانیا که دواى جهنگی یه که می جیهان به بهریتانیای گه و ره ناویراوه، چونکه زۆریه ی ولاتانی ناسیای داگیر کردووه و گوايه خۆر (رۆژ) له ئیمپراتۆرییه ته که ی ناوا نه بووه، دهقه ریک بوون له و دهقه رانه ی، دواى لاوازبوونی ئایینی مه سیحی و سه ره له دانی بورجوازی بازگانی و ئینجا پیشه سازی، به ته و اوته ی تاییه تمه ندى و سیمای نه ته و ه یی خۆی جیا واز له دهقه ره کانی تری ئه وروپا به رجه سته کردووه.

له کایه ی سیاسه تدا کۆششی جینگیرکردنی ئازادی مرۆقی تاکه که سی و سه ره به سستی سیاسی و ئابووری بو کراره و له دوا بیدا به لیبرالیزم ناسراوه و له لایه ن جۆن لۆک (۱۶۳۲- ۱۷۰۴ ز) داکۆکی لیکراوه و له لای جۆن ستیوارت مل (۱۸۰۶- ۱۸۷۳ ز) گه یشتۆته چله پۆیه ی، شان به شانی ریبازی ئه زمونی که به ئیمپریزم ناسراوه و له فه لسه فه دا په پره و کراوه، تاییه تمه ندى میلله تی ئینگلیزی ده رپروه و سروشته که ی به رجه سته کردووه.

لیبرالیزم بابته تی سیاسه ته، جوړیکه، شیوازیکه له بیرکردنه وه ده رباره ی مرۆف و سیاسه ت بایه خ به ئازادی تاکه که سی ده دات و پێ له سه ر رۆلی مرۆقی ئازاد له ژبانی سیاسیدا داده گری، توندوتۆل به چه مکه سه ره کیه کانی دیوکراتیبه وه ی ده به سستیته وه، ئه و چه مکانه ی له ئازادی و دادپه روه ری و یه کسانى به و لاوه نین. ئه و لایه نه توندوتۆل به ئازادی مه ده ندى و کۆمه لایه تیبه وه به نده، سروشتی ده سه لاتى سیاسی و سنوره کانی دیاری ده کات و ده ری ده خات. چۆن ده کری کۆمه لگا به ده سه لات، به ریگایه کی ره و، کۆنترۆلی تاکه که سه ان بکات (۳). بۆیه ده کری بگوتری که سروشتی مرۆقیه تی مرۆف له قوناغه جیا وازه کانی په ره سه ندى میژوودا له و پرۆسه یه دا خۆی نواندووه که ده کری به زۆرانبازی و مملاتیى نیوان ئازادی مرۆف و ده سه لات به هه موو شیوه کانیبه وه ناو ببرد.

لیبرالیزم که که شه وه و ا په وشی سیاسی بهریتانیای رهنگ رشتووه له پاوانی فه لسه فه شدا به ئاشکرا جی ده سستی دیاره. ئه و ریبازه له فه لسه فه ی ئینگلیز و له هۆله نده دا ده رکه و تووه، بیروه زری مرۆقی هۆشیار و ئازاد بووه و پتر له نیسو رۆشنییر و هزر مه ندانی چینی ناوه راستدا بلاو و ده سته کار بووه و جۆره گه شبنیبه ک

له جیهان دیدیاندا ده رباره ی دوا رۆژ هه ست پیکراوه. ئه گه رچی له چوارچیه ی ئه و ریبازه دا هه لۆیست و بۆچوونی تارا ده یه ک جیا واز، به پیتی ره وش و هه لومه رچی هه لکه و ته ی ده قه ره که، به دی ده کریت، ئه و بۆچوونانه ش له پراکسیس و جیه جی کردندا ئه نجامی جیا وازیان لیکه و تۆته وه، ده کری به گشتی بگوتری، ئه و ریبازه له چوارچیه ی فه لسه فه دا میتۆدیك بووه هه ول دراوه به هۆیه وه مرۆقی تاکى پابه ند به بنه ماکانی ئاکار و پروونا کبیر له گه ل ژبانی کۆمه لایه تی پشت ئه ستور به نه زما بیتته وه و بگونجی (۴). ئیمپریزم که خۆی له خۆیدا ریبازیکی فه لسه فه یه و تاییه تمه ندى گه لی بهریتانیا و ئه و گه لانه ی به زمانى ئینگلیزی ده دوین، نیشان ده دات. له چالاکیه کانییدا دوو مه به سستی دیار و ئاشکرای هه بووه:

یه که م: ده سترتن به دامینی زانسته وه.

دووه م: دوورکه و تنه وه له هه موو هزریکی لاهو تی.

ئه گه ر له خالی یه که م ورد بینه وه، بۆمان ده رده که وئ له دوو مه به سته به و لاوه شتیکی دیکه نه به رچاو ده که وئ و نه هه سستی پیده کریت و هه ردوو کیان په سند نین و ناکرتین:

- سوود وه رگرتن له میتۆده و تاقیکردنه وه کانی زانست، یان:

- فه لسه فه هیچی تر فه لسه فه نه میتنی و بی به زانست!

هه ردوو مه به سته به ئاشکرا گومان له توانا و رۆل و سوودی فه لسه فه ده کن. سوود وه رگرتن له میتۆده ی زانست، ئه وه ده گه یه نی میتۆده ی ناسایی فه لسه فه خۆی له خۆیدا ئه و ئامرازه نییه ئه و پرسبارانه به ته و اوته ی وه لام بداته وه که ده کرین و ده هینرینه سه ر خوانی باسکردن، له توانا شیدا نییه ئه و نیشانه بپیکى که دیاری کراون و ئه و ئه نجامانه ی لى ناکه و نه وه که مه به ستن. هه ولدان بۆ ئه وه ی فه لسه فه بی به زانست، سه رینه وه ی بوونی فه لسه فه یه، په سندکردنی له سنور به ده ری زانسته! ئه گه ر بیانوه که بوونی میتافیزیک بى له فه لسه فه دا گوايه بابته تیکی بى ئه نجامه، فه لسه فه هه مووی میتافیزیک نییه و ئه نجامی فه لسه فه ش هیچ کاتیکی له ناوه رۆک و روخساردا وه ک ئه نجامی زانستی لى نایه ت! ئه گه ر له لایه کی تره وه، بیانوه که ئه وه بیت که زانین ته نیا یه ک تاکه سه رچاوه ی هه یه بریتیبه له تاقیکردنه وه ی هه سته کی، ئه و تاقیکردنه وه و ئه زمونه

له و پروداو و هاوردده كه ره سه يبه مادديبه سه ربه خو و جيايانه كه هه به ولاوه په ي به شتيكي ديكه نبات، نه و برياره ته ننگه بهر كردن و بي پيز كردني پاوان و مهيداني فهلسه فه. ناكري فهلسه فه ته نيا هه ميتافيزيك، يان هه تيوري زانين بي كه تاقيكرده وه ههسته كي بكرت به تاكه سه رچاوه هه له ينجاني زانين. نه و هزمه ندان هه له و سونگه يه وه ته ماشاي فهلسه فه ده كه ن كه سانتيك بوون و ئيستاش هه روان، له به هره ي داهينه رانه ي تايبه تمه ندي فهلسه فه بي به شن، له وه پتر كه زانست گوتوويه تي و ده يلي شك ناهن.

فهلسه فه و زانست دوو بابه تي له يه كتر ي جياوازن له وه به ولاوه كه دوو به ره هه مي هزر و ميشكي مرؤفن هيج شتيك له ناوه رووك و روخسار و بگره ئامانجدار پي كه وه كو يان ناكاته وه. په نابردنه بهر زانست ئامراز و تاقيگاكاني چوونه ده ره وه يه له جيهاني به پيزي فهلسه فه دا. هه ر كاتي ك فه يله سووف داواي ليتيكرت، يان خو ي بيه وي چاو له زانا و زانست بكات فه يله سووف ناميني و به ره هه كه شي فهلسه فه ناييت. دوزينه وه ي قانونه كاني سروشت به هيج جو ري ك نه ركي سه ر شاني فه يله سووف نه بووه و نابي و فه يله سووف ي راسته قينه هه رگيز ناچيته ژترياري نه و نه ركه زانست ييه وه. راسته فه يله سووف پتر پريسياري فره رنه كات و ناكري وه لامي هه موو پريسياره كاني بداته وه، چونكه هه نديك له و پريسيارانه به پي سروشتي تواناي ژيري مرؤف و جو ري دار شتن ي پريسياره كان ناتواني وه لام بدرينه وه و دوو ر نييه هه نديكيان بچنه خانه ي زانسته وه، بو يه ده كري، له و ره وشه دا بگوتري نه گه ر فه يله سووف پريسياري كرد به فه يله سووف ناوده بري و نه گه ر وه لامي پريسياره كه ي دا يه وه ده چيسته ناو خانه و ريزي زاناكان (۵).

- دوو ركه وتنه وه له هزري لاهوتي، بابه تي ك بووه په ره سه ندي كو مه لگا و شارستاني هه نگا و به هه نگا و جيگيري كردووه و بوته بابه تيكي هه لكه وت كه ناكري پشتگوي بخريت.

هينانه وه ي ژير و بابه تي زانين بو سه ر بنه ماي نه زمون و تاقيكرده وه ي مرؤف له ژياني روژانه دا نه وه ي ليتكه وتوته وه، لاهوت و كاروباري ره ب و ئايين و كلتيسه شايسته ي نه وه نين خامه ي فه يله سووف و فهلسه فه خو ياني پيوه خه ريك بكات. نه و ره وشه به

ته واوته ي له رتيازي نه زموني ئينگليزدا كه فره نسيس بيكون رابه ري كردووه، به دي ده كريت.

- به پي سه رچاوه كان رتيازي نه زموني ئينگليز، له داواي پيچرانه وه ي داموده زگاكاني سه ده كاني ناوه راست، سه رگه رمي ليتك دانه وه و شو رقه كردني پرو سه ي زانين و كردار و ره وشتي مرؤف به چه ند ريگا و شيوازيك بووه، پيويستي به پشت به ستن به په نابردنه بهر ره ب نه بي، چونكه وا ي بو چووه فهلسه فه يه ك پشت به نه زمون و تاقيكرده وه بيه ستي، ده كري ده سته بر دار بووني پروا بوون به ره ب بي و له چالاك ييه كانيشي سه ركه وتووه ده بيت، نه و بوچوونه ي له وه وه كه وتوته وه كه فهلسه فه ده كري هيج جو ره لاهوت يكي سروشتي تيدا نه بي و تيوري زانين په كي له سه ر بووني بنه مايه كي ره ب نه كه وتووه، له وه ش به ولاوه بووني ره ب خو ي له پروايه كي تيوري به ولاوه نييه به هيج زانينيكي سه لمينه يي (۶) و ده سته بري ئاكار ييه كي ساغ ناكريته وه. سه رنجدان و وردبوونه وه له سروشت و ده ورو بهر به هيج جو ري ك مرؤف ناگه يه نيسته نه وه ي پرواي به بووني هيتيكي ترانسدينتالي سه روو سروشت هه بي، به لكو بنه ما و سه رچاوه كاني زانيني ده ستيگر ده بيت، خو نه گه ر لاهوت ييه كي سروشت فهلسه فه يي لاف لي بدات به سه لمينه و به لگه كاني بووني نه و بوونه وه ري ساغ كردوته وه، به هه له چووه و خو ي ته فره داوه، چونكه نه و به و به لگانه ي ته نيا هه ست و نه ستي ناخي ده رووني خو ي و نه و پروايه ي له دلديايه، ساغ كردوته وه.

فره نسيس بيكون

فه يله سووف و سيا سه تمه دار و ميژووناس و قانونزان و تويزه ره وه يه كي سروشتي سه رده مي خو ي بووه. بيكون (۱۵۶۱-۱۶۲۶ز) به رابه ري رتيازي نه زموني (ئيمپريزمي) ئينگليزي داده نري. به وه ناسراوه گوتويه تي: زانين هيز و توانايه! (۷)

فهلسه فه ي بيكون به تايبه تي و جيهانديديه كه ي به گشتي رهنگدانه وه ي نه و ره وش و هه لومه رجه فره رهنگ ييه به كه خو ي تيدا ژياوه و كاري له كه سا يه تي و هزري كردووه. نه و هه لومه رجه له لايه ن چه ند هوكار و تايبه تمه ندييه كي ده ركه ي و ناوه كي نه وساي به ريتانياوه رهنكي ريز دراوه، ده كري له سي خالدا كو بكرينه وه: - چاكسازي ئاييني.

- دۆزىنە دەرى بارووت و چاپخانه .

- قىبلە نوما (Kompass- busola)

ئەگەرچى چاكسازى ئايىنى لەلايەن لۆتەرى ئەلەمانەوہ رابەرى كرا، كەچى بەدەيان سال جەنگى خوتناوى براكوژى لەنىوان باكورى ئىقا (پروئتستان) و كاتولىكى باشورى ئەلەمانىيە لى كەوتتەوہ، بەپىچەوانەوہ لە بەرىتانيا و ھولەندە و دەولتە تانى سكەندىناقى بۆتە ماىەى جىگىرىبونى رەوت و گىانى لىبورددى و سۆز و بەزەبى و كرانەوہ و گەشبنى . لەلايەكى ترەوہ ئەو چاكسازىيە ئايىنىيە سنوورىكى بۆ دەسەلاتى كلتسە و پاپ رەنگ رشتوہ . سەرنجى بۆلاى كاروبارى ژيانى رۆژانەى مرۆڤ راکىشاوہ . ئەو ھەلۆتسە سى بابەتى وروژاندوہ :

- ھەستى نەتەوہبى .

- دەسەلاتى سىياسى و دنيايى دەولت بەسەر كۆمەلگادا .

- رۆژىمى فەرمانرەوایی پاشا و مىر و قەرال و شاھەكان .

ئەو رەوشە گۆرانى كۆمەلايەتى و سىياسى سەرتاپاگىرى بەدوای خۆيدا ھىناوہ، دەكرى بگوتىرئ يەكەم ھەنگاوى جىاكردەوہى دەسەلاتى ئايىنى كلتسە لە دەسەلاتى سىياسى ھاوتىراوہ . دامودەزگا فرە رەنگىيەكانى كۆمەلگا و دەولت، لە بەرىتانيا، ولاتى فرەنسسىس بىكۆن سىروشتىكى دنيايى - سىقىليان پى براوہ و لەژىبارى دەسەلاتى سەرتاپاگىرى ئايىن چوونەتە دەرەوہ، كەسانى سىياسى لەچىن و توپىزى دىارىكرائى كۆمەلگادا لەجىگى پىاوانى ئايىنى دانراون و پلەوپايە جىاوازەكانى دەولتە تىيان پى سىپىردراوہ . ئەو رەوشە كە جۆرە ھەستىكى نەتەوہبى لەگەلدا بوو ھانى پەرەپىدانى زانست و كولتور و فەلسەفەى داوہ . ئەگەر دۆزىنەوہى بارووت و داھىنانى چاپخانە و گەشتى دەربايى كە قىبلەنوما ئاسانكارى بۆ كىردبوو، لەبەرچا و بگىرىن، ئەو بايەخە روون دەبىتەوہ كە بە زانست و توپىزىنەوہى سىروشت دراوہ . بەتايىبەتى زانىنى سىروشت و كۆنترۆلكردى، بەپىچەوانەى قوناعى پىشتەرەوہ، بەسەرچاوەبەكى بەختەوہرى و خۆشگوزەرانى مرۆڤ دانراون .

بايەخدان بە توپىزىنەوہى سىروشت جگە لەلايەنە ئىستىمولۆژىيە، زانستىيە سوودبەخشەكەى پروابونى

مرۆڤى بەھىز و تواناى خۆى، بەبى پەنابردنە بەر ھىزىكى سەرووسروشتى ترانسىندىنتالى، بەپاشەرۆژ و مەلەبەندى مرۆڤ لە سىروشتدا پتەو و بەھىزكردوہ . ئەو بۆچوونەشى جىگىر كىردوہ كە ھىچ پىويست ناكىرت بايەخ بە بابەتى مىتافىزىكى سەرووسروشت بدرىت، بەلكو دەبى روو لەسەر زەوى و دىارە سىروشتىيەكان بىكرىت و بۆ ئەم مەبەستەش پەنا بىرىتە بەر تاقىكردەوہ و ئەزمون و شىوازە جىاوازەكانىان بىكرىن بە ئامراز و بەكاربەئىرىن و سووديان لى وەرەبگىرىت .

زانىنى ھىز و توانا و مەلەبەند و پلەوپايەى مرۆڤ لە سىروشتدا، بەپىتى بۆچوون و جىھاندىدى ئەو سەردەمە، سەردەمى بىكۆن، پرۆسەى زانىنىش لەخۆيدا، ئامرازىك بوون بۆ كۆنترۆل كىردنى سىروشت و دەورەبەر بۆ ئەوہى بەپىتى توانا سووديان لىوەرەبگىرى و بۆ سوود و قازانجى مرۆڤ بە كەلك بن، بۆيە بەلاى بىكۆنەوہ مەبەستى فەلسەفە زانىن بوو، زانىنىش لە كۆنترۆلكردى سىروشت بەولاوہ نەبووہ (۸) .

چوار بئەكە

ئەگەر رىنىسسانس سەدە و قوناعى داھىنان و دۆزىنەوہى ئامرازى نوپى بەرھەمەھىنان بووبى، فەيلەسووفەكانى ئەو سەردەمە و دواترىش ھەربەكە لەلاى خۆيەوہ كۆشاوہ شتىكى نوپى لە چوارچىوہى جىھاندىدە ھەمەكىيەكەيدا پىشكەش بىكات . بىكۆن لەو كايە و مەيدانەدا دوو بابەتى پىشكەش كىردوہ و بەناويەوہ تومار كران، بابەتتىكىان ئەو ھەلانەى كە ئەو بە (بت) Idola ناوى بردوون و لە چوار ھەلەدا كە مرۆڤ تىيان دەكەوئ، كۆى كىردوونەتەوہ .

بت و چەمكە چەوت و ھەلەكان - بەپىتى بۆچوونى بىكۆن - لەنىو فام و مىشكى مرۆڤدا جىگىر بوون و قوول رەگىان داكوتاوہ، نەك ھەر تەنبا رىگىاى ژىربان بەرەو راستى Wahrheit سەخت كىردوہ، بەلكو ئەگەر ئەو رىگىايش ئاسان بى، ئەو ھەوان خۆيان لە كاتى كۆشى نوپىكردەوہى زانستدا سەرلەنوئى بە دەرەكەون و سەرتا و دەبن و دەبن بە بارگرانى (۹) ، بۆيە دەبى مرۆڤ بە توندى لىيان ئاگادار بىكرىتەوہ و بەپىتى توانا خۆيان لى بپارىزى .

بىكۆن بەو ھەلۆتسەى دوو نىشانى پىكاوہ :

يەكەم: دەستبەرداربوونى ھەموو ئەو بىروبوچوونانەى

پیشوو که به هۆی کولتور و پهروهرد و خوتندنهوه مرۆف به دهستی هیناون. ئەگەرچی بیکۆن وای دەرخواستوه که دژی ئایین نییه، بهلام ئەو داواکارییهی ئایینیش دهگرتیهوه. بوسترئ و نهویسترئ ئایین بهشیک سهرهکی کولتور و پهروهرد و بنهماکاری ئەو کهس و کۆمهڵانهیه که بروایان پێیهتی، ههر بههۆی ئەو بروابونهوه مێشک و دهروون و ناخی مرۆف نهخشاوه، بۆیه ئەو ههلوێسته به جۆره نارئ و نیگهتیفیک له ئاقار ئاییندا دیته بهر دید و چاو.

دووم: بیکۆن پیش ئەوهی دهست بهکارکردن بکات، کۆشاوه سهرنجی ئەو ئامرازه بدات که بۆ کارکردنهکه پشتی پێدهبهستی، بۆیه دهستپێشکهری کردوه لهوهدا ژیر لهو بیروبوچوونانه، لهو چه مک و بریاره پیشیان که به میرات بۆ ماونهتوهه پاک و بژار بکریت. ئەو بریار و چه مک و بریاره پیشیان رێگرن له بهردهم چالاکیی راست و دروستی ژیردا، بۆیه به بت، یان ههله ناوی بردوون. ئەو بتانه چوار جۆرن:

ئەو چوار بت و ئیدۆلانه ژیری مرۆفیان کۆت و پێوهند کردوه. یهکه میان به بتی خیل و دووم به بتی ئەشکهوت و سێیه میان به بتی بازار و چوار به شانۆ ناوبراون.

یهکم: بتی خیل: Idole des Stammes

ئەو جۆره ههلهیه بووه به بت و وههم مرۆف له گهلهیدا راهاتوو و وا به ئاسانی ناتوانی دهستبهرداری ببی، توندوتۆل به سروشتی مرۆف و خیللی مرۆف، یان رهگهزه که یهوه بهنده، چونکه مرۆف لهوهدا به تهره چوه ههستی خۆی به پێوهری شمهک دادهنی. به پێچهوانهوه په بێردنی ههست و ژیر بهشت پێوهندی به مرۆف خۆیهوه ههیه ناک به جیهانهوه. ژیری مرۆف له خۆیدا و بۆخۆی ههر له ئاوینهک (نهینۆکیک) دهچی تهخت نهبی، تاییهقه ندی خۆی به سهر ئەو بابتهه جیاوازانهدا که تیشک دهپژین، دهسه پێنی بابتههکان دهشیوتینی و روخساریان دهگۆرئ. ئەو وههمه مرۆف تهفره ددات، وای بۆچی که خۆی وهک سروشت وایه و لهو دهچی، کهچی په بێردنی ههستهکان به شمهک به پێی پێوهری سروشتی مرۆف ناک به پێی گهردوون دهکهوێتهوه. ههله که لهوهدا یه مرۆف له بۆچوونیدا، که دهکری به زانینی بابتهی سروشت دا برئ، جۆره لهیه کچوونیکیی مرۆف و سروشت گریمان دهکات مرۆف به گهردوونیکیی

بچووک Milrokosmos له بهرانبهر گهردوونی گهورهدا - Makro دادهنی و یهکه میانی به وینهی دووم داناوه.

ئەو وههم و ههلهیه ئەنجامی ئەوپه پری ناله باری لیکهوتوتهوه، به تاییهتی له کایه و پاوانی توێژینهوهی زانستیدا، مرۆف هه میسه مهیلی ئەوهی ههیه ئەو نمونه و دیاردانه هه لێژیری که بۆچوون و گریمانەکانی پشت راست دهکه نهوه و ئەو نمونانه به پێچهوانهوهن پشتگوتیان دهخات. بروا بوون به هۆکاری ئامانجهکی دهرکهوتیکیی ئەو جۆره ههله وههمهیه، چونکه له سروشتدا ههچ هۆکاریکی ئامانجهکی نییه، به لکو سروشتی مرۆف خۆی ئەو گریمانیه دهکات.

بیکۆن له شاکاره کهیدا نووسیویهتی:

بتی خیل له سروشتی ناخی مرۆفدا یه هۆکاره کهشی خیل و رهگهز و جۆری مرۆف خۆیهتی. ههلهیه کی زه به للاحه ئەگه ر بگوترئ ئۆرگانی ههستی مرۆف پێوهری شتهکانه، پێچهوانه کهی راسته: هه مو تیبینی کردنیکیی ههستهکان و هی ژیریش به پێی پێوانه ی سروشتی مرۆف روودهوهن و دهکه ونهوه... فام و تیکه یشتتی مرۆف Verstand له ئاوینه یهک دهچی که شته بریقه داره تیشک پێینهکان له رووبه ریکیی تهخته وه ناداتهوه، به لکو سروشتی خۆی له گهله ههستهکان ئاویته و تیکهله دهکات و ئەوان دهشیوتینی و زیانیان پێدهگه یه نی (۱۰).

دووم: بتی ئەشکهوت: Idole der Hohle

ئەو وههم و ههلهیه تاییه تیییه به تاکه که سانهوه و خهسله تی تاکی ههیه. مرۆف به تاییهقه ندی، هزر و بۆچوون و ههست و نهست و ئاره زوو و توانایه وه بهو بریارانه ی دیاندات واپێده چی جیهانی تاییهت به خۆی هه بی که له ئەشکهوتی تاییهتی خۆی دهچی که به ربهستی تیشکی رووناکی سروشتی دهکات و تیکیی ددات و دهشیوتینی. ئەو رهوشه به هۆی هه لومه رچی تاییه تی تاکه که سی، یان به هۆی فرههنگ و رۆشن بیری و پێوهندی به کهسانی تره وه دهکهوێتهوه. ئەوکاته ژیری مرۆف به پێی ئەو رهوشه جۆراوجۆر و ههله جیاوازانه دهگۆرئ و تیکهله و پیکهله ده بی و دهکهوێته ژیراری ریکه کهوتهوه. جگه لهوهی پهروهرد و کولتوری بۆ ماوه و رۆشن بیری و ژینگه کار له که سایه تی مرۆف دهکن و دهبنه مایه ی ئەوهی تاکهکان له نیو خۆیاندا جیاوازی و بریار و بۆچوون و مهیلی جیا یان هه بی، هه رۆیه مرۆفیک

پتر و به کیتی تر که متر له پپوست ده بینه و ئه ویان کۆنی پی باشه و ئه وی دیکه مه یلی نو بی هیه. به کیتک جیاوازی نیو شمکه و ئه وی تر له به کچوونی شمکه ده بینه. له کارو چالاکی زانستیشدا هه روایه. ئه ویان وردیله و هه نده کیسه کان و ئه وی تر هه مه کی و لیکدراوه کان هه ست پی ده کات. ئه وان هه مو هه له ی ژیری تاکه کانن که هه ریه که له و ئه شکه و ته وه که تیبیدا گیری خواردوه هه سهرنجی ده وره ره ده دات و به پی ئه و سهرنج به ژینگه و په ره ره ده و کولتور پشت ئه ستوره هه لوتیست ده نوینی، هه نگاو ده هاویتی و بریار ده دات. بیکۆن له ئۆرگانونی نویدا له و باره یه وه نووسیویه تی و ده لئ:

هه موو تاکه که سیک ئه شکه وت و جیهانی تایبه تی خۆی، یان جوړه حه شارگه یه کی Grotte هه یه که تیشک و رووناکي سروشت ده ری و ده شیوینی. ئه مه ش له چه ند هۆکاریک که وتۆته وه وه ک:

سروشت و تایبه تمه ندی که سایه تی ئه و مرۆقه خۆی، یان وه ک ئه نجامیکی په ره ره ده و پیوه ندی له گه ل که سانی تر دا، یان به هۆی خویندنه وه ی کتیه وه، یان به هۆی لایه نگیری کردنی ده سه لات و لایه نیک، په سند کردن و ریزلینانه وه، ئیتر له ئه نجامدا ژیروگیانی مرۆف له سروشت و که سایه تی تایبه تی خۆیدا به رانه به به کسان و شتی جوړاوجوړ گۆرا و جیاوازی ده بی، بۆیه هیراکلیتس گوتوویه تی: له جیهانه به جووکه که یاندا نه ک له جیهانی هاو به ش و گه وره دا مرۆف سه رگه رمی به ده سه ته یانی زانستن (۱۱).

سپیه م: بتی بازار: Idole des Market

ئه و هه له و وه هم و به ته فره چوونه پیوه ندی به پیکهاته ی زمانی رۆژانه ی مرۆقه وه هیه. سه ره رای ئه و رۆله ناله باره ی رای گشتی له م کایه یه دا ده یگپری. ئه و وشه یه له وه وه وه رگیراوه، له ژبانی رۆژانه دا پیوه ندی ئالوگۆر و جوړه بازار و بازارگانیسه ک له نیو کۆمه لانی خه لکدا هیه، ئه و که س و خه لکانه ئامرازیک بۆ له یه کتری تیگه یشتن به کارده یین ئامرازه که زمانه. ئه گه رچی زمان وا ناسراوه ئامرازی پیوه ندی و له یه کتری گه یشتن بی، به لام هه ر خۆی ده کری جوړه به ته فره بردن و له یه کتری نه گه یشتن به ییتته ئاراوه. زۆریه ی ئه و وشانه خواستی زۆریه رۆبیاون و دایرشتوون، بۆیه ده کری بوتری ئه و دایرشتانه گونجاونین و ده بنه ریگر

له به رده م ژیر و هزر دا و هه له و وه هم و دژ و ناکۆکی ئه وتویان لیده که ویتته وه په رۆسه ی زانست تیکده ده ن و چه واشه ی ده که ن.

ئه گه ر وشه و چه مک و بۆچوونه کانی زمان پیداویستی ژبانی رۆژانه و کۆمه لانی خه لک دایاننا بن بی ئه گه ر و چه ند و چۆن کار له چالاکی و بریار و ئه نجامی په رۆسه ی زانین و زانستی ده که ن و چه ندین وشه و چه مکیک رۆده نرین که ده رباره ی چه ندین شتن، بوونیا ن نیسه، بۆیه زۆریه ی وتوویژ و ده مه ته قی له کایه ی توپرینه وه دا ده رباره ی وشه و چه مک ده بن، ئه مه بنه ره تی به ته فره چوون و هه له ی گه وره ده بی.

ئه و هه لانه پیوه ندی یان به په رۆسه یه کی لۆژیکیه وه نیسه و ئه نجام نین له و په رۆسه یه که وتبنه وه، به لکو که موکوریه کی پیکهاته ی ژیری مرۆفن و ده بنه مایه ی به هه له له راستی گه یشتن، بۆیه ده بی کۆششی رزگار بوونیا ن لی بکریت. بیکۆن وتوویه تی: مرۆف له گه ل یه کتریدا پیوه ندی هاو به شیا ن هیه، بۆیه ئه مه م به هه له ی بازار ناوی بردوه (۱۲).

چاره م: بتی شانۆ: Idole der Schaubuhne

ئه گه ر سی هه له و وه همه که ی پیشو له سروشتی مرۆف خۆیه وه په یدا بووبن و که وتبنه وه هه له ی چوارم به هۆی ئه و کاره ی تیۆری و پروا و ریباز و ده سه لاتی له ئارادا بوو له مرۆفدا ده یکه ن په یدا ده بی. ناوه که له وه وه هاتوو هه موو ئه و بیرو بۆچوونانه ی پیمان ده گه ن و به ده ستیا ن ده یینین وه ک ئه و شانۆیا نه وان (۱۳) که له سه ر شانۆ له به رچاومان پیکه ش ده کرین، یان تاوه کو ئیستا به هزر و ئه ندیشه ماندا هاتوون، له ناخماندا جیهانیدی و جیهانی وه می و هه له به شیوه ی شانۆ په نگ ده ریژن. ئه و بۆچوونانه به هۆی دووباره بوونه وه وه له لایه ن مرۆقه وه پروایان پی ده هیتری و په سند ده کرین. ئه و جوړه وه هم و هه له یه زگماک نیسه و له ژیر ناکه ویتته وه، به لکو ژیر له سیستمه هزی و فه لسه فه یی و له بنه ما ناته واوه کانی سه لمینه وه بۆی ده مینیتته وه. ئه و جوړه وه همه هه لکه وت به و جوړه نیشان ده دات که خۆی ده یه وی چۆن بی، نه ک خۆی چۆنه. ئه و لایه نه ی وه هم و هه له به روون و ئاشکرایی له و کۆششه دا ده رده که وی که بۆ هینانی بابه ت و بۆچوون و جیهانیدی لاهوتی بۆ نیو جیهان و کایه و پاوانی فه لسه فه و زانستی سروشتی، له سه ده کانی ناوه راستدا، کراوه. به باوه ری بیکۆن

رېنگايه که بۆ به لايه کدا خستنی ئه و هه له جوړبه جوړانه بگيرتته بهر و سوودی لیوهرده گيری، به کارهیتانی راستودروستی ریباز و میتودهی ئه زمونی - ئیمپرییه. په پیره و کردنی ئه و میتوده، بچ گومان فلهسهفه له زانستی سروشتی ئه زمونی نزیك ده کاته وه، ئه و به بووه مه به سستی بیکون که وای داناوه گوايه ته نیا به هوئی زانست و ئه نجام و داهیتانه کانییه وه مرؤف ژیر و به خته وهر و خوشگوزهران ده بیت. (۱۴)

ئو پرسیاره ی لیردها به بیردا دیت، ئیا پرووکرده زانست ئه و دوو ئه نجامه ی لیده که ویتته وه که بیکون رایگه یان دوون:
- پشتکرده ئایین.

- دهسته بهر بوونی به خته وهری و خوشگوزهرانی مرؤفی ژیر؟

لاری له وه نییه که به ده رخستنی هه له و وه همه کانی هزر و ژیری مرؤف هه نگوایکی بویرانه بووه. بیکون له کایه ی فلهسهفه و زانستی تیوریانه دا هه لی گرتووه و پتر دهرپی ئه و په وشه بووه که دواي گورانی شانوی دریشخایه نی سده کانی ناوهراست و په ره سندنی هزری زانستی هاتوته کایه وه، به لام پرپاره که ی، پشت کرده ئایین و پرووکرده زانست گوايه دهسته بهری ژیانیک ده بیت ئه و په وشه ی تیدایه که مرؤف خهونی پیوه دیوه و ئاواتی خواستووه، به بنه مایه کی پته و پشت ئه ستور نییه! ئه و هیوایه ی بیکون به زانستی سروشتی هه ییووه هه مان هیوایه که پیشتتر مرؤف به ئایینی مه سیحی هه ییووه، به لام شانوی به دیه اتنی هیوایه کان جیاوازن، یه که میان دنیای سه رزمین بووه و دووه میان ژیانی دنیای تری دواي مردن (قیامت) بووه. له و روزه وه کومه لگا به ریکوپیتیکی خه توخالی داوه چوار هوکار: ئایین، فلهسهفه، هونه ر، زانست هه ریه که له قوناغیتکدا فاکته ری سه ره کی ئه و جموجول و گوزرانه بوون که به سه ر کومه لگادا هاتووه. قوناغی سده کانی ناوهراست که تیییدا هوکاری ئایین ئه و فاکته ره بووه نمونه یه که ئه و بوچوونه پشت راست ده کاته وه. ئه گه ر له قوناغی پیشت بیکوندا فاکته ریک بووی به شاهوکار و ئه وانی تر خرابنه دواوه و کرابن به هوکاری یارمه تیدهر، له سه رده می ریتیسانسه وه تا ئه و سه رده مه ش ئه و په وشه نه سه رده گری و نه ده کری به رده وام بیت. بیکون پیی له سه ر زانستی سروشت داگرتووه هه ر ئه وه ی کردووه که کلتیسه ی

سه ده کانی ناوهراست کردوویه تی، له جیاتی ئایین په نای بو زانست بردووه. ئه و برپاره له گه ل هه لکه وتی ژیانی روزه دا نایه ته وه. ژیانی سه رده م و دیارده و پیوه ندییه کومه لایه تییه کان ئه وهنده چر و ئالوز و هه مه ره نگن هوکاری فره رهنگ له جیگی یه ک رهنگی ره و ده که ن. هیتانه پیشه وه ی هوکاریک و کردنی به سه ر پشک به ئاشکرا، بویستری و نه ویستری، که له بهر ده خاته نیو ریزی شارستانیه ته - کولتورره فره رهنگییه که شارستانیه تی سه رده م ده سته رداری هه یچ هوکار و فاکته ریک نه بووه، به لکو هه موویانی که م تا زور ره و کردووه. ئه و چوار هوکاره ئه گه ر له قوناخه کانی پیشترا به پیی هه لومه رچی هه لکه وته جیگورکییان پی کرابی له و سه رده مه ماندا واپتوبست ده کات هه ر چوار هوکاره که هاوشان و هاوکیشه و به رانبهر، ئایین، فلهسهفه، هونه ر (ئه ده ب و لایه نه کانی تری) و زانست شان به شان یه کتری به ره و پیشت بچن و ده سته کارین. پیکه اته ی مرؤف خوی ئه و هوکاره فره رهنگییانه ی به رجه سته کردووه، لاسه نگ کردنی ئه و هاوکیشه یه له م سه رده مه ماندا لاسه نگ کردنی پرؤسه ی نه سه ره وتی به ره و پیشت چووی کولتور و شارستانیه تی فره لایه ن و هه مه رهنگی مرؤفایه تییه .

لؤژیکی نوی

شاکاره که ی بیکون «ئورگانونی نوی» له دووه ش پیکه اتووه، به شتیکی نیگاتیف و به شتیکی پوزه تیف، لایه نه ناله باره نیگاتیفه که یان باس کرد که بریتی بو له چوار وه هم و هه له کان، ئه و هه لانه بوون به جوړه بتیک و بتیش کاتی خوی تاراده ی په رسنن به پیروز دانراوه، پیوسته دووربخرینه وه بو ئه وه ی هزری فلهسهفه یی و زانستی له سه ر بنه مای راستودروست دا مه زرین (۱۵). ئه و ئه رکه ش کاتییک راده په رپنری و ئه نجامی دروستی لیده که ویتته وه ئه گه ر تیشک بخریتته سه ر لایه نه لاواز و که موکورتی و ناله بارییه کی لؤژیکی کون که به لؤژیکی ئه رستو ناوده بری. ئه رستو لؤژیکه که ی خوی به ئورگانون ناوبردووه، ئه گه ر بیکون شاکاره که ی به ئورگانونی نوی ناوبردووه، ئامازه به پینج به ره مه لؤژیکییه که ی ماموستای یه که م ده کات و کاره که ی خوی به نوی و ئه وی ئه رستو به کون ناوده بات. به لای بیکونه وه لؤژیکی ماموستای یه که م چاوه رپی هه یچ سوودیکی زانستی

لیناکریت، چونکه له جیاتی توپژینه‌وهی شت و دۆزینه‌وهی قانونه سروشتییه‌کان سه‌رگه‌رمی توپژینه‌وه و شروقه‌کردن و لیکدانه‌وهی وشه و چه‌مک بووه. پیتی و وانه که ماموستای یه‌که‌م کردوویه‌تی به به‌شی سه‌ره‌کی لۆژیکه‌که‌ی له چهند پرۆپوزیشنیک (ده‌سته‌واژه‌یه‌ک) پیکهاتووه و ئەوانیش له چهند گوته‌یه‌ک پیکهاتووه که چهند هزرۆکه و واتهی نیو می‌شک دهرده‌پرن، شتیکی ئەوتۆ ناده‌نه ده‌ست بایه‌خیکی زانستییان هه‌بێ، بۆیه ده‌بێ پنه‌ا بۆ به‌ر لۆژیکی نوێ بیری له‌جیاتی پیتوانه‌ پشت به‌ ئینده‌کشن بیه‌ستی. بیکۆن دیده‌کشنی نامراز و میتۆده‌ی بیرکاری له‌گه‌ڵ ئینده‌کشنی میتۆده‌ی زانستی فیزیکدا به‌راورد کردووه و تایی ته‌رازووی به‌لای دووهمدا شکاندووه. ئەو بریاره‌ مه‌یلی ئەو فه‌یله‌سووفه‌ دهرده‌خات تا چهند له‌ هزری تیوری دوورکه‌وتۆته‌وه و سه‌رگه‌رمی زانست و بابه‌تی ئەزمونیکی کرده‌کی بووه.

فره‌نسیس بیکۆن فه‌یله‌سووفی میتۆده‌ی ئەزمونیکی (ئیمپیری) سه‌رده‌می خۆی بووه. ئەو میتۆده‌یه‌ له‌ دوو هه‌نگاو پیکهاتووه که ده‌خرتنه‌ نیو دوو خانه‌ی بابه‌تی فه‌لسه‌فه‌وه:

یه‌که‌م: مشتومال‌کردنی هزر و بیره‌کردنه‌وه و پاک‌کردنه‌وه‌ی له‌ هه‌موو بریاریکی پیشییه‌یه‌ و ئەو هه‌لانە‌ی که بۆ مرۆف هاتوون و ماونه‌ته‌وه. ئەو هه‌نگاوه چوار هه‌له‌ و بته‌کانن.

دووهم: زانین و پرۆسه‌ی جیه‌جیه‌کردنی میتۆده‌ی راستو‌دروستی بیره‌کردنه‌وه و توپژینه‌وه‌(١٦). ئەو میتۆده‌یه‌ بریتییه‌ له‌ میتۆده‌ی ئەزمونیکی که پشت به‌ ئۆرگانی زانسته‌ سروشتییه‌کان: به‌ «ئینده‌کشن» ده‌به‌ستی و پشت ده‌کاته «دیده‌کشن»ی ئۆرگانی زانسته‌ بیره‌کارییه‌کانه‌. ئەو لایه‌نی له‌بار و پۆزه‌تیستی جیه‌اندیدی بیکۆنه‌.

بیکۆن بۆ روون‌کردنه‌وه‌ی ئەو گازنده‌ و ره‌خنه‌یه‌ی له‌ باره‌ی لۆژیکی ئەرستۆ و فه‌لسه‌فه‌ی سه‌ده‌کانی ناوه‌راست هه‌یه‌تی و به‌راورد‌کردنیک ده‌خاته به‌رچاو:

میرووله‌ و جالجالۆکه‌ و میشه‌ هه‌نگ به‌رانبه‌ر به‌ یه‌کتی دادنه‌ی و چالاک‌ی و به‌ره‌مه‌کانیان به‌راورد ده‌کات و ئەو بریاره‌ ده‌دات:

میرووله‌ ته‌نیا شمه‌ک و که‌ره‌سه‌ کو‌ده‌کاته‌وه، جالجالۆکه‌ش پشت ئەستوو به‌ ناخی خۆی ته‌ونه‌که‌ی ده‌چنی، به‌لام ئەوی له‌و کایه‌یه‌دا گرنکه‌، ده‌بێ چاو له‌

میشه‌ هه‌نگ بکریت که شمه‌ک و که‌ره‌سه‌ کو‌ده‌کاته‌وه ده‌یخوات و ئینجا هه‌نگوینیکی ره‌نگینی لێ دروست ده‌کات (١٧). ئەگه‌ر هزرمه‌ند که‌ره‌سه‌ی کو‌ کرده‌وه و له‌ ناخی خۆیدا هه‌رسی کرد و دوور له‌ بریار و دیدی پیتشیانه‌ هزر و بیری کرده‌وه ده‌توانی به‌راستی و دروستی سروشت و دیارده‌کانی شروقه‌ بکات.

دیاریکردنی سروشتی دیارده‌کان که له‌خۆیاندا ئالۆزن و ده‌بێ بۆ لایه‌نه‌ ساده‌ و ساکاره‌کانیان شی بکرینه‌وه، ئەم پرۆسه‌یه‌ له‌ ئینده‌کشن به‌ولاره‌ نییه‌. ئینده‌کشنیش پشت به‌ ئەزمون ده‌به‌ستی. ئەو تاقیکردنه‌وه‌یه‌ به‌سه‌ر سێ خشتدا دابه‌ش ده‌کریت:

یه‌که‌م: خشتی له‌ ئارادا بوون: Tabula Praesentia

دووهم: خشتی به‌دهرنه‌که‌وتن و ونبوون: Tabula absentia

سێهه‌م: خشتی گۆرانی رێژه‌یی و پله‌ به‌ پله‌: Tabula graduum

بۆ روون‌کردنه‌وه‌ی ئەو دابه‌ش‌کردنه‌، بیکۆن باسی دیارده‌ی گه‌رمی و بزوتنه‌وه‌ی کردووه (١٨). له‌و سێ خشته‌دا زانیاری ته‌واو دهرباره‌ی دیارده‌ی ناوبراو تۆمار ده‌کریت، ئەو زانیاریانه‌ بریتی ده‌بن له‌وه‌ی تا چهند هۆکاری په‌یدا‌بوونی دیارده‌که‌ له‌ ئارادا ده‌بێ، ئەمه‌ ره‌وشی له‌باره‌ و تا چهند هۆکاره‌که‌ بزوتنه‌ی و دهرناکه‌وی و ئەوه‌ لایه‌نه‌ ناله‌باره‌که‌یه‌ و ئینجا سێهه‌م دپته‌کایه‌وه‌ تا چهند گۆران به‌سه‌ریدا دپت.

بۆ نمونه‌ له‌ خشتی یه‌که‌مدا تۆمار ده‌کری له‌ چ جیه‌گیه‌ک و ره‌وشیکدا بزوتنه‌وه‌ هه‌بێ و به‌دهریکه‌وی گه‌رمی و گه‌رماش ده‌بێ. له‌خشتی دووهمدا ئەگه‌ر بزوتنه‌وه‌که‌ ون بوو، یان به‌دهرنه‌که‌وت و نه‌ما، گه‌رمایش نامینێ و له‌خشتی سێهه‌م ئەو گۆرانه‌ رێژه‌یییه‌ی پله‌ به‌پله‌ له‌نیوان هۆکار و دیارده‌دا له‌نیوان بزوتنه‌وه‌ و گه‌رمیدا دهرده‌که‌وی و تۆمار ده‌کریت. ئەگه‌ر مرۆف له‌و بۆچوونه‌ی بیکۆن وردبیتسه‌وه‌ بۆی دهرده‌که‌وی هه‌ولێ داوه‌ هزر و تیوری پیتوانه‌ی ئەرستۆ ئەگه‌ر نامرازیکی سه‌رنج‌راکیشان بۆ لای راستی و راسته‌قینه‌ بێ له‌وه‌ به‌ولاره‌ نه‌بووه‌ که‌ جودا بیران و لێ بکات بیره‌یک په‌سند بکه‌ن، به‌لام به‌هیچ شتوازیکی نامرازیکی گه‌یشتنه‌ راستییه‌کانی ژبان و سروشت نییه‌، چونکه‌ لۆژیکی ئەرستۆ که له‌ پیتوانه‌ پیکهاتووه، پیتوانه‌ خۆی له‌ چهند پرۆپوزیشن و ده‌سته‌واژه‌یه‌ک به‌ولاره‌ نین که ئەو ده‌سته‌واژه‌یه‌ش له‌

گوتەوشە پینکدین، لەبەر ئەوە دەبێ پشنت بە ئیندەکشەن بیهسترتیت. بۆیه دەکرێ بوتری له جیهانیدی سەدەکانی ناوەراستدا که گوايه ئەو رکه بهری کردووه، له هۆکاری ئامانجهکی بهولاره شتیکی تری لانه بردووه.

تۆماس هۆیز

۱- ئەگەرچی تۆماس هۆیز (۱۵۸۸- ۱۶۷۹ز) به فەیلەسووفی ئاکار و سیاسەت ناسراوه، چونکه لهو باوهردابووه «مرۆف گورگه و له پیتستی مهردایه» (۱) و باسی گرتیهستی کۆمه لایهتی و دهسهلاتی سیاسی و کۆمه لگای دواڕۆژی کردووه، له گهڵ ئەوهدا له ریزی دابونه ریتی فەلسەفە ی ئەزمونی ئینگلیزیدا پۆلین دەکرێ و ئەگەر بیکۆن پیتی له سەر ئیندەکشەن و ئەزمون و زانستی سروشتی داگرتی هۆیز بایه خێ بێرکاری (ماتماتیکی) له پرۆسه ی زانستدا پشنت راست کردۆتهوه. له جیهانیدی گشتیه کهیدا بهوه دهچێ مهتریا لیست بووبی و لایهنگیری ریتی و دهسهلاتی سیاسی ره های کردب، چونکه لهو باوهردا بووه ئەوی ههیه له ماده بهولاره نییه و ئەوی دهگۆری بزوتنه وهیه. جیهانیدی فەلسەفە ییه که ی له دوو بهش پیکهاتوه:

یه کهم: فەلسەفە ی سروشتی: لهش بابه تی سه ره کی ئەو فەلسەفە ییه که ده کرێ به دوو به شه وه و ئەو فەیلەسووفه دوو ناوی بۆ داناون:

- له شی سروشتی که سروشت دای هیناوه و تایبه ته ندییه که ی له بزوتنه وه دایه.

- له شی دهسکرد که مه بهستی ئەو دهوله ته یه خواستی مرۆف دای هیناوه و ئەو به خواوهندی له ناوچوو ناوی بردووه.

دووه: فەلسەفە ی ئاکار و سیاسەت، (لوقیاتان). به لای هۆیزه وه بابه تی ره ب و ئاین و لاهووت جیگایان له فەلسەفە دا نابیته وه، نا کرێ بخرینه هیچ خانه یه کی ئەو به ره مه ی هزر و ژیری مرۆقه وه. میتۆده ی ساغ کردنه وه ی فەلسەفە یی زۆر به که می به لگه و زانیاری ده رباره ی ره ب ده داته ده ست، ئەگەر بیرمه ند بیه وی لهو باره یه وه بزانی، ده بی مه بدانی فەلسەفە به جی بهیلتی و رووبکاته گۆره پانی لاهووت و ئاین (۲) ئەو بابه تانه له گهڵ فەلسەفە دا نایه نه وه. له جیهانیدی گشتیه کهیدا هۆیز به فەیلەسووفی خۆپه رستی و چیژ ناسراوه، چونکه لهو باوهردا بوون ئەگەر خواست و مرازی مرۆف هاتنه دی

ههست به چیژ وه رگرتن و خۆش ییه که ده کات و به نه هاتنه دییان خه م بار ده بی و ئازاری پیده گات، بۆیه چاکه کاری له چیژ وه رگرتن و به دکاری له ئیش و ئازار به ولاره نین. ئەو برپاره ده چیته ناو پاوانی فەلسەفە ی خواست و ئاکاره وه.

زانین و زانست و بروا:

۱- زانین وه ک تیۆرییه کی سه ره به خۆ دواتر له لایه ن جۆن لۆکه وه رنگی ریتراوه و دوا پرۆخساری پی به خشراوه، به لام له لای هۆیز، چه ند بی سرورواو بۆچوونیک له به ره مه کهانیدا به دی ده کرین و ده چنه خانه ی بابه تی زانینه وه. مه به ست له زانین لیره دا زانینی فەلسەفە ییه که له دوو خالدا به رجه سته ده بی:

یه کهم: ره وتی نۆمینالیزم.

دووه: ئەو زانینه ی پی له سه ره مه کی و گشتی دا ده گرێ و شتی بچووک و هه ندەکی پشتگۆی ده خات (۳). له خالی یه که م دا هۆیز پی له سه ره رۆل و بایه خێ زمان و پیکهاته کانی داده گرێ. به جۆره گۆرینیکه وه دابونه ریته نۆمینالیستییه که ی کۆتایی سەدەکانی ناوەراستی درێژه پێداوه، هه ر ئەو ره وته به شه یکه له ئاراسته مه تریا لیستی و ئەزمونییه سروشت زانستییه که ی که تاراده یه کی به رچاو فەلسەفە و زانستی خستۆته نیو دوو تای یه ک ته رازووه وه، جگه له ئەزمون بایه خێ بێرکاری که له دوا پیدا بووه به میتۆده ی سه ره کی زانستی سروشتی (فیزیکی) له به رچاو بووه. واپیده چی ئەو بایه خه ی هۆیز به زمانی داوه و ئەو به هه ند زانینه ی رۆلی زمان که له فەلسەفە دا ده یگرتی، له دوا ی جهنگی یه که می جیهانه وه له به ریتانیا و له نیو فەیلەسووف و مامۆستایانی فەلسەفە دا له زانکۆی ئوکسفۆرد خه توخالی دابی و نه مامه که به ته واوه تی هاتبیته به ر. من وای بۆ ده چم کۆری قیه ننا به تایبه تی کارناب له هه ردوو بابه تی شیکردنه وه ی لۆژیکانه ی زمان و پشت به ستن به زمانی فیزیکی بۆ جیه جی کردنی پرۆژه ی یه که خستی زانسته کان Einheitswissenschaft، ئەگه رچی ئاماره ی پینه کراوه، سوودیک ی له راده به ده ری لهو بۆچوونانه ی تۆماس هۆیز و ریتبازی ئەزمونی ئینگلیز وه رگرتی.

زمانی مرۆف ئەگه رچی ئامرازیک ی گرینگی پیه وندی کۆمه لایه تی و له یه کتری گه بشتنه، بۆته مایه ی پیکه وه هه لکردنی ئەندامانی خیزان و کۆمه لگا، له هه مان کاتدا

ئامرازىكى بەھلە تېگەشتەن و كەوتنەۋەى ئەنجامى ھەلە و نالە بارە، لېرەۋە ھۆز تېشىكى شىكردنەۋەى خستتۆتە سەر پىكھاتەى زمان و بەپىتە مەبەست و ئامانجى بەكارھىنانى زمان ئەو ئامرازەى دابەش و پۆلېن كىردوۋە و دەرى خستتوۋە چ كاتىك مرۆف لە توپزىنەۋەدا بەھۆى زمانەۋە دووچارى دەستى بەھلە چوون دەبى! ئىنجا كۆشاۋە ساغى بكاتەۋە كە زمان ئامرازى پىشت راست كىردنەۋەى بابەتەكانى ئايىن و لاهوت نىبە و ئەو دوو بابەتە دەبى پىشت بە پروا و باۋەرى مرۆف بىبەستەن و ھىچيان لەزىر دەستگىر نابى.

۲- لەكايەى زانستدا پىتر بەۋە ناۋبانگى دەر كىردوۋە كە خۆى بە مېتۆدەى زانستى و پرۆسەى زانېنەۋە خەرىك كىردوۋە. بۆ ئەم مەبەست و ئامانجە لە چەند قۆل و لايەكەۋە خامەى خستتۆتەكار.

بەلای ھۆزەۋە ئەو چەمكەنەى لە سەدەكانى ناۋەرەست بەكارھاتوون بەھىچ جۆرىك سىروشتىكى زانستىيانەيان نەبوۋە، بۆبە زانست پەرەسەندىكى ئەوتۆى بەخۆبەۋە نەدىۋە، بۆ نمونە چەمكى تەمومزاۋى و ئالۆزى گەۋھەر. بۆچوونى گەۋھەر ھىچ بىنەمايەكى زانستى نىبە و ناكىرئ بە ھىچ بەلگەيەك پىشت راست بىكرىتەۋە، بۆبە ئەو ھەنگاۋەى ھۆز بە پىبوسىتى زانىۋە بەاۋىژرى، لادانى ئەو جۆرە چەمكەنەى و بىر لەۋە بىكرىتەۋە پەنا بىرىتە بەر چەمكى دېكە كە لەگەل سىروشتى نەپساۋەى پەرەسەندوۋ و بەرەو پىش چوونى زانستدا بېنەۋە. ئەم ئەركە گىرىنگە لە دوو لاۋە رەنگى داۋەتەۋە:

يەكەم: بايە خدان بە ئەزمون و تاقىكىردنەۋە. ئەۋى لېرەدا سەرنج رادەكىشى ھۆز پىتر بەلای زانستى سىروشتدا بوۋە، بۆبە پىشتى بە ئەزمون بەستوۋە و گوايە بايەخىكى ئەوتۆى بە بابەتى بىركارى (ماقاتىك) نەداۋە.

دوۋەم: لە جىياتى بۆچوون و چەمكى گەۋھەر، بە مەبەستى توپزىنەۋەى سىروشت و كۆنترۆل كىردنى لەپىناۋى سوود و قازانجى مرۆفدا پەناۋى بردۆتە بەر چەمكى مەيل و پالئەرى سىروشتى، ئەو چەمكە لاتىنىبە - ئىنگلىزىبە Conatus لەلايەۋە بوۋە بە ئامرازىكى يارىدەدەرى (۴) توپزىنەۋەى چەمكى و بابەتى ماددە.

تاقىكىردنەۋە و مېتۆدەى ئەزمونى و بەلانانى چەمكە نازانستىبەكانى لە سەدەكانى ناۋەرەستەۋە ھاتوۋە كە بە ھىچ جۆرىكى لۆزىكى پىناسە ناكىرئ و بىنەمايەكى

زانستىيانەيان نىبە ئەو تەكنىكە بوۋە بىنەمايەكى سەخت و پتەۋ و جىگەى دلئىيەى بۆ زانستى دواتر خۆش كىردوۋە و لەلای فەيلەسووف و زانكان ھاتتۆتە بەر.

ھۆز لەۋ بارەۋە لە شاكارى «لوقىياتان» دا تېشىكى خستتۆتە سەر ئەو لايەنە و روونى كىردۆتەۋە گىرىنگى زانست بەگىشتى و مېتۆدەى زانستى بە تايبەتى چ رۆلئىك لەپىشخستنى فەلسەفەى داۋرۆزدا دەگىرئ. ھۆز نووسىۋەتەتى:

«بە بىروپۆچوونى من تاكە ھەلومەرج كە پىبوسىتە دابىن و دەستەبەر بىبى بۆ ئەۋەى فەلسەفەى داۋرۆز سەركەۋتوۋى، ئەۋەبە دەبى ھەرچى تائىستە بەدەست ھىتراۋە بەلاۋە بىرئ، قوتابخانەيەك لە كەسانىكى زانستپەرەۋەر و شەيدايانى فەلسەفە داۋمەزرى، چۈنكە ئەمانە تەسك بىن نىن و بەكۆتەكانى دابونەرىتى لە پىشىنانەۋە ماۋەۋە پىتەۋەند ناكىرئ و پابەندى مېتۆدەى پىشۋو نابى (۵)»

پىشت كىردنە مىراتى پىشۋو لەخۆبىدا بە بىنەماى زانستى پىشت ئەستور نىبە، چۈنكە لايەنى چاك و بەد، سەركەۋتن و ساقمەكان بەيەك چاۋ تەماشادەكات. ھەلۆبىستى زانستى ئەۋەبە بە چاۋى رەخنەگىرتىكى بابەتىيانە بابەتى پىشۋوتەر ھەلبەسەنگىرتى دۋاى ئەۋەى ھەلومەرجى مېتروۋى دەستبەكارى سەردەمى پەيدابوونى بابەتەكە خۆى بەۋردى لەبەرچاۋ دەگىرئ. خۆ ئەگەر كۆلتوۋرى فرە رەنگى وابەست بە ئايىنى مەسىحى پىش ھۆز بوۋبى بە مىرات و بەشىك لە مېتروۋ، ئەۋە ھەمان چارەنوسىش بوۋە بەشى ھۆز و فەلسەفەكى.

پىداگىرتن لەسەر زانست تارادەيەك ئەو كارە نىشان دەدات كە دىكارىت لە ھزرى ھۆزدا كىردوۋەتەتى. ھزرى زانستىيانە پروا و ئىمان دەخاتە لاۋە و لە چەند گىرمانەيەكەۋە ھەنگاۋ دەنئ كە تارادەيەك جۆرە ئەگەر و گومانىكىيان تىدا بەدى دەكرئ، ئەو گومانە شىۋازىكى مېتۆدەى ھەيە و ھانى پىتر ھەنگاۋنانى زانستى و توپزىنەۋە دەت و دەستەبەرى گەبىشتە ئەنجامىكى دلئىيەى لىن كراۋ دەبى. زانېن ئەگەر لەچوارچىۋەى توپزىنەۋەى نازاد دابىت و بە بىنەماكانى زانست پىشت ئەستور بىت و پەنا بەرىتە بەر مېتۆدەى زانستى ئەو زانېنە راۋبۆچوون و بىرىك نابى كە پىبوسىت بى پروا و ئىمانى پى بەبىرئ، بەلكو پرۆسەيەكى رىكۆبىكى دىرئخايەنى چالاكانەيە كە دەبى جىبەجى بىكرىت. ھەر

کاتیک چوارچیتوهیه کی دیاریکراو ئیتر به ناوی ئایین و پرواوه بی، یان له سیاسه تی په پیره وکراوی به سهه کۆمه لگا سه پیتراوبی هیز و توانای فره رهنگی زانیی مرۆف سنوردار دهکات و پرشت و پیتی رهنگینییه که ی لی زهوت دهکات. بی پیتی هزی سه دهکانی ناوه راست له وه وه که وتبۆوه که هزر و مرۆف ههردووکیان به جوریک له جوهره کان زیندانی کرابوون. زیندانییه که ئه وه بووه بیروبوچوون و جیهانیدی دیار و دهستنیشانکراویان به سههردا سه پیتراوه و به تویزی و هه ره شه ی له ناو بردن ناچارکراون له و بازنه ته نگه که ئه و جیهانیدی رهنگی رشتوه نه چنه دهره وه، له شیشیان (٦) له ژوره ته نگه بهر و تاریکهکانی دیری په به نان و کلپسه و که نیشته و حوچه کاندایه نند کراون!

هۆیز که خۆی له بنه ماله وه سه به ئایینی مه سیحیه، هه لوتیستیکی دیار و ئاشکرای به رانییه به لاهووت و پروا و ئایین هه بووه. لاهووت که سه رگه رمی کاروباری ئایین و ره بیه، له گه ل فه لسه فه ی سروشتی که بایه خ به توپینه وه ی سروشت (فیزیکی) ده دات ههردووکیانی له نیو دوو تای یه ک ته رازوودا به رانییه به یه کتری داناون. ئه و پۆلین کردنه ئه و جیهانیدی کلاسیکییه ده هینیتته وه یاد که بوونی به گشت کردوه به دوو به شه وه: سروشت و سه رووسروشت. بی گومان یه که میان بابه تی زانستی فیزیکی و ئه وی تریان بابه تی لاهووت بووه به واتای سه دهکانی ناوه راست. هه لوتیستی هۆیز له و باره یه وه ده کری به دوو به شه وه:

یه کهم: ئایین چۆن په یدا بووه، هۆکارهکانی کامانه ن.

دووه: بوون و خه سلته ته کانی ره ب.

ده رباری خالی یه کهم له و نووسینانه دا هۆیز بوچوونی خۆی ده ربیره وه و به ته واوه تی دابونه ریتی ئه زموونی ئینگلیزی بهرچاو ده که وی کاتیک باسی هۆکارهکانی په یدا بوونی ئایینی کردوه.

خۆ ئه گه مرۆف ئه و راستیییه ش له بهرچاو بگری که ئایینی مه سیحی هاوردی ئه وروپا و ئینگلته ره کراوه و خۆی ئایینیکی رۆژه لاتییه و له شاری ئورشه لایم په یدا بووه، رۆژه لات و رۆژئاواش دوو ده قه ر و کولتور و میلیله ت و زمان و دابونه ریتی ئه و په ری له یه کتری جیاوازن، ئه و کاته ده کری جوهره پاساویک بو هه لوتیسته که ی هۆیز بدۆزیتته وه.

ئه و هۆکارانه ی به لای هۆیزه وه بوونه ته مایه ی

په یدا بوونی ئایین، هه موویان سروشتی و ئاسایین و له سروشت و ده وروبه ر و هه لوتیستی ژبانی رۆژانه ی مرۆقه وه که وتوونه ته وه. خۆ ئه گه ر ئایینی مه سیحی هینرابی بو ئه وروپا ده بی بوچی هۆکاری هیناکه شی هه ر بابه تیکی سروشتی ژبانی رۆژانه مرۆف خۆی نه بی؟!

مرۆف بوونه وه ریکی کۆمه لایه تییه، به بی کۆمه لگا له توانایدا نییه بی. ئایینی ش که له خۆیدا بابه تیکی کۆمه لایه تییه له نیو ئه و دیارده کۆمه لایه تیاندا که هه ر له سه ره تای هه بوونی هۆشیارانه ی مرۆقه وه له ئارادا بووه. بوونی ئایین ئیتر ئه و ئایینه هه ر جوړیک بیت له بوونی مرۆف جیا ناکریتته وه، بۆیه هۆیز و توویه تی مرۆف تاکه بوونه وه ره ئایینی هه یه!

به پیتی بوچوونی هۆیز مرۆف خۆی له خۆیدا له چنه د هیز و توانایه ک پیکهاتوه، هه ر هیزه ئه رک و فه رمان و مه به ستی دیاریکراوی خۆی هه یه:

١- ژیر.

٢- ئه زموون و تاقیکردنه وه.

٣- هیزی له ش.

٤- خواست و ئاره زوو و راز و مراز (٧).

ئه و جوهره پیکهاتیه ی مرۆف و ئه و هیزانه ی که پیتی به خشراون، ده بنه مایه ی ئه وه ی هه موو پرودا و دیارده یه ک لیک بداته وه و به دوای هۆکاریاندا بگه ری و ئینجا ئه و دیارده ئه نجامه هه ر نه بی پاسا و بداته وه.

به باوه ری هۆیز ده کری دیارده ی په یدا بوون و ده رکه وتنی ئایین به سی هۆکار و چنه د پالنه ریک لیک بدیتته وه:

یه کهم: هه ستی شت زانین به گشتی و زانیی هۆکاری قه ومانی شته که خۆی. ئایین تارا ده یه کی زۆر ئه و هۆکارانه ی داوه ته ده ست و روونی کردوونه ته وه.

دووه: مرۆف چه ز ده کات سه ره تا و ده ستپیتی شت بزانی زۆر بابه تی گرینگ هه یه وه ک په یدا بوونی گه ردوون و ژبان و بابه تی تر له ئاییندا پروون کراونه ته وه و باس کراون بوچی له کات و سه ره ده می دیارکراودا و له سه ره ده میکی تر دا روویان نه داوه.

سپیه: ده ویستری بزانی بوچی ئه نجامی دیاریکراو له هۆکاری ده ستنیشانکراوه ده که ونه وه. له ناخی مرۆفدا ئه و ئاره زوو هه یه سه رنجی ئه نجامی شت بدات (٨). ئه م هۆکارانه هۆی په یدا بوونی ئایین بوون. ئایینی ش له م ره وشه دا بوته ئه و دیارده کۆمه لایه تییه ی ئه و ئه رکانه ی له ژبانی مرۆفدا راپه راندووه. جگه له وه ی وه ک ئه نجام

تیشکی خستۆته سەر ئه و لایه نهی پتوهندی به دوارۆژی نادیارى مرۆقه وه ههیه. هیوا و ئاوات، ترس و دلهراوکت و نیگه رانیس ئه و دوو پالنه رهن به لای هۆزه وه بوونه ته مایه ی ده رکه وتنی ئایین (۹). له م ره وشه دا ئایین جوژه هیوایه ک وه بهر مرۆف دهنی، دلنیا یی پیده به خشی و ترس و دلهراوکت و نیگه رانییه که شی تاراده یه ک ده ره وینته وه.

له لایه کی تره وه، هۆیز کاتیک باسی ره بی مه سیحی کردوه که ئه وه هندی جار ناوی داهینه ری لئ ناوه Urheber نه گه رچی جاروبار سنووری به زاندبئ له و چوارچیه گشتیه ی که سه ده کانی ناوه راست رهنگیان رشتبوو جوولا وه ته وه. داهینه ر (ره ب) هۆکاری داهینانی تیکرای جیهانه به مرۆقه وه ئه و چه ند خه سله تیک هیه که ده کربن به دووبه شه وه:

یه که م: ئه و خه سله تانه ن که بوون و یه که رهنگی ره ب له چوارچیه ی سئ رهنگیه که یدا ساغ ده که نه وه.

دووه م: خه سله تی بئ کو تایی، له راده و سنوور به دهر، نه مر و هه میشه زیندوو، هیز و ده سلالات و خواست له سنوور و راده به دهر. به لای هۆزه وه جوژی دووه میان به پتچه وانه ی یه که مه وه هیز جوژه زانینیک له باره ی ره بی داهینه ر ناده نه ده ست، به لکو هه لوئیسستی مرۆقی ئیماندار پشت راست ده که نه وه چۆن ریز له داهینه ره که ی ده گری.

۳- کاتیک هۆیز دینه سهر باسی مرۆف به ته وا وه تی جئ ده ستی ئه و گۆرانه سه رتا پاگیرانه ی سه ده ی حه قده ی به ریتانیا به سه ر کۆمه لگه که یدا ها توه له فه لسه فه که یدا به دهر ده که وئ. ئه و شوینه واره له بوچوونیدا له باره ی ده سه لاتی سیاسی و ریزی فه رمانه روا و سه روه تی که سایه تی مرۆفدا به رجه سته بووه. هه موو ئه و که له بهر و ناله باری و که موکورتیه ی گۆرانی هه لومه رچی کۆمه لگای فبودالی کشتوکالی به ره و کۆمه لگای باژیر و سنعات و سه رمایه داری به گۆرانی بنه ماکانی ئاکار و دابونه ریت و لاوزوونی کۆن و بئ توانایی نوئ جیگای کۆنه بگریته وه له و توندوتیژی و چاوتیتر نه بوون و زۆر و جه ورو چاوبه سته کبیه دا که مرۆف دژی مرۆف ده یکات نیشان داوه.

به لای هۆزه وه:

یه که م: ره وش و سه روه تی ئاسایی مرۆف به و جوژه یه : هه ر مرۆقییک که له و جیهانه دایه له ناخی خۆدا

سه روه ت ئاسا ئه و مه یل و هه ست و ئاره زوه ی هه یه ده سه لاتداربیت و که سانی دیکه بکات به ژیر ده سته ی خۆی.

دووه م: نه گه ر مرۆف سه رگه رمی به کارهینانی توندوتیژی و چاوبه سته کی و فیل بئ دژی که سانی تر له وه وه که ترسی له به رانه ره که ی هه یه و خۆشی له خۆیدا هه ست ده کات لاوز و بئ ده سه لاته و ده ست نه رۆشته وه.

سپیه م: هیز که سیک بروای به که سانی دیکه ی ده وروپشته ی خۆی نییه، بویه سه یر نییه که جه نگیکی نادیار و شاروه ی به رده وام له نیو تاکه کانی کۆمه لگادا هه بی (۱۰). هه ر به پتی ئه و بوچوونه ی هۆیز، له مرۆفدا سه روه ت ئاسا سئ پالنه ر- هۆکار هه یه هانی ده دن هه میشه ململانی له گه ل که سانی دیکه دا بکات. ئه و سئ هۆکاره ئه وانه ن:

- رکه به ریکردنی که سانی دیکه: Konkurrenz

- دلنیا یی نه بوون و بئ ته مانی: Unsicherheit

- به ده ستهینانی ناووناوبانگ (۱۱): Ruhmsuch

سه رچاوه و په راویز:

۱- آرثر لفجوی: سلسلة الوجود الكبرى. ت: د. ماجد فخري. دارالکاتب العربي. بالاشتراك مع مؤسسة فرانکلین للطباعة والنشر بیروت ۱۹۶۴. ص ۱۷۰-۱۷۷-۱۷۸. وفي اماکن مختلفه.

۲- د. قیس هادی: نظرية العلم عند فرنسيس بيكون، دارالمعارف، بغداد ۱۹۸۰. ص ۴۰ فما بعد.

۳- جون ستیوارت مل، انس اللبرالية السياسية، ت: د. امام عبدالفتاح امام و الدكتور ميشيل متياس، مكتبة مدبولي ۱۹۹۶، ص ۱۱۷ وفي اماکن مختلفه من ضمنها مقدمة المترجمين أيضا.

4- Bertrand Russell.: Philosophie des Abend Landes. Wien 2000. S.607.ff.

۵- جون کیمنی: الفيلسوف والعلم. ت: د. أمين الشريف، المؤسسة الوطنية للطباعة والنشر بیروت بالاشتراك مع مؤسسة فرانکلین، ۱۹۶۵. ص ۱۰.

۶- جیمس کولینز، الله في الفلسفة الحديثة. ت: فؤاد كامل. بالاشتراك مع مؤسسة فرانکلین، القاهرة، ۱۹۷۳، ص ۱۳۱ فما بعد.

7- Jphannes Hirschberger.: Geschichte

1- Thomas Hobbes.: Vom Menschen, vom Burger (Elemente der Philosophie. 11-111). Felix Meiner Verlag Hamburg 1977. S.59.

ثو قسه يهى توماس هوبز له چاپى نوله مانى ثو بدره مهيدا بهم جوره يه:

«مرؤث بز مرؤث گورگه...»

٢- وليم كلي رايت: تاريخ الفلسفة الحديثة. ت: محمود سيد احمد. ط٢، المجلس الاعلى للثقافة بمصر، ٢٥٧. ص٨٢.

٣- فردريك كوبلستون، تاريخ الفلسفة، المجلد الخامس، ت: محمود سيد احمد. مراجعة إمام عبدالفتاح إمام. المجلس الاعلى للثقافة بمصر ٢٠٠٣، ص٣١ فما بعد.

4- Max Kohler.: -Studien Zur Naturphilosophie des Th. Th. Hobbes. Ill. In: Archiv fur Geschichte der Philosophie. Berlin 1903. S.76. ff.

5- Thomas Hobbes.: Leviathan. Felix Meiner Verlag Hamburg 1996. S.326 ff.

٦- جون لويس: مدخل الى الفلسفة، ت: انور عبدالملك، دارالحقيقة بيروت ١٩٨٣، ط٤، ص٧٩ وفي اماكن اخرى.

7- Thomas Hobbes.: vom Menschen, vom Burger. Elemente der Philosophie. 11-111. Felix Meiner Verlag Hamburg 1977. S.75.

8- Thomas Hobbes.: Leviathan. Ebenda. S.88-89.

9- Wolfgang Rod.: Geschichte der Philosophie. Bd. VII. Munchen. 1978. S.169.

10- G.W.F. Hegel.: Werke in Zwanzig Banden. 20. Vorlesungen Uber die Geschichte der Philosophie. Ill. Suhrkamp 1975. S.227- 229.

11- Thomas Hobbes.: Leviathan... S.104.

der Philosophie. Bd. 2. Komet. 1980. S.49.

٨- د. حبيب الشاروني: فلسفة فرنسيس بيكون. دارالثقافة المغرب ١٩٨١. ص٢٨.

9- Francis Bacon.: Neues Organon. Teilband. I. (Hrsg) von Wolfgang Krohn. Felix Meiner Verl. Hamburg 1990, S.99. Par. 38.

10- Francis Bacon: Ebenda. Par. 41. S.101.

- Franz Schupp.: Geschichte der Philosophie im Uberblick. Bd.3. Meiner. 2003. S.69-70.

11- Francis Bacon.: Ebenda. Par. 42 S.103.

- Ernst Bloch.: Vorlesungen Zur Philosophie der Renaissance. Suhrkamp. 1977. S.94. ff.

12- Francis Bacon.: Ebenda Par. 42

- Dr. Harald Hoffding.: Geschichte der neuen Philosophie. Bd. I. Leipzig 1927. S.188.

13- Franzis Bacon.: Ebenda. Par. 44. S.105.

- Franz Schupp.: Ebenda. S.75.

14- Franz Schupp.: Ebenda. S.77.

١٥- د. قيس هادي، المصدر السابق، ص١٥٦.

16- Hans Joachim Storig.: Kleine Weltgeschichte der Philosophie. Stuttgart 1961. S.349.

17- Dr. Harald Hoffding.: Ebenda. S186.

١٨- ثو لاينه نهى نينه كشن (هى بيكون) له زور سدرچاوه دا باسكراوه بز نمونه:

- د. كريم متي: الفلسفة الحديثة. بيروت ٢٠٠٠، ص٤٩.

- وليم كلي رايت: تاريخ الفلسفة الحديثة، ت: محمود سيد احمد، مراجعة: إمام عبدالفتاح إمام. ط٢، القاهرة- ٢٠٠٥، ص٧٢.

سدرچاوه و پدراويزى توماس هوبز: